

О. М. ВОЛОЩЕНКО-ВІСЛОБОКОВА

Ольга Миколаївна Волощенко-Віслобокова, кандидат юридичних наук, доцент Київського університету права НАН України

**ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЧЕНЦІВ
ЗА НОРМАМИ КАНОНІЧНОГО ПРАВА**

Подальша стратегія розбудови правової держави та громадянського суспільства на новітньому етапі розвитку України потребує дотримання задекларованих стандартів соціально-правової держави, зокрема, прав і свобод людини і громадянина. Ключовим з них є право на свободу думки, совісті і віросповідання. Вивчення та переосмислення ставлення до церкви, норм церковного права, окреслить напрямок вдосконалення відносин між державою і церквою, як однією з інституцій сучасного громадянського суспільства, дасть змогу сучасним правникам удосконалити законодавство, що визначає статус спільнот віруючих в Україні; уточнити їх права та обов'язки.

Мета статті полягає у визначенні особливості правового статусу ченців як особливої спільноти християн за нормами канонічного права.

Правовий статус ченців як особливої групи християн досить детально висвітлено авторами підручників з православного та католицького канонічного та церковного права І. Бердниковим, М. Суворовим, О. Павловим, М. Горчаковим, В. Ципіним та дослідниками В. Бенешевичем, В. Поспішілом, Л. Джерозою, Каллістом¹ та ін. Але в межах запропонованої статті спробуємо висвітлити предметно саме особливості правового статусу ченців як окремої спільноти християн.

Важливою складовою сучасного правового життя певної частини українського суспільства є норми канонічного (церковного) права, які регулюють відносини всередині християнських спільнот. Однією з таких спільнот є ченці. Слово чернець походить від грецького *μοναχός* «одинак, самотник, пустельник» та означає особу, яка відмовилась від світського життя та веде аскетичне в рамках чернечого згромадження (у спеціальних гуртожитках, монастирях, скитах-лаврах) або в цілковитому усамітненні². Інститут чернецтва відомий таким релігіям, як християнство, індуїзм та буддизм.

У православному та католицькому церковному праві чернецтво виділяється як окремий стан. Автор підручника з церковного права протоієрей В. Ципін зауважує, що «монашествуючі виділяються [як окремий стан] не служінням, а особливим способом життя...». Досить влучно це ілюструє грецька термінологія, продовжує він, де є «...ділення церковного народу. Одне – по відношенню до служіння: «κληρικός» (клерик) і «λαϊκος» (мирянин), а друге – по відношенню до способу життя «μοναχος» (монах) і «κοιτικός» (мирянин)»³.

Також католицький каноніст Ліберо Джероза зазначає, що за канонічним правом є три стани, рівні між собою: миряни, священнослужителі і ченці, але «кожному з них властиве власне покликання і перелік специфічних прав і обов'язків»⁴. Для Греко-католицької церкви чинний Кодекс канонів Східних церков встановлює три стани серед християн-вірних: миряни, клир і чернецтво⁵.

Чернецтво з'явилося у християнстві як форма втілення аскетичного ідеалу, яке є відображенням дуалістичного світорозуміння, в протиставленні духа і тіла, добра і зла. Воно вважається наймогутнішим засобом для досягнення вищого духовного життя. Мета чернецтва – духовне самовдосконалення, набуття моральної духовної сили для спасіння душі. За церковними настановами, чернече життя – доля небагатьох обраних, які мають покликання, тобто непереборне внутрішнє прагнення посвяченого життя, цілковитого присвячення себе служінню Богу.

Чернече життя існує у двох видах: у формі чернецтва відлюдного або скитського, та гуртожитного. Очевидно, що для монахів, які проводили відокремлене, усамітнене життя, не було потреби у створенні зовнішніх приписів та постанов. Кожен відлюдник керувався у своїх подвигах або своїми власними міркуваннями, або ж настановами та порадами старців, біля яких в більшості випадків оселялися нові іноки.

У гуртожитних монастирях необхідним було встановлення тих чи інших правил на різні випадки життя, тих чи інших приписів, якими б керувалися ченці. З розвитком християнства такі правила узагальнювались та знаходили своє відображення в монастирських уставах. Найдавнішим уставом чернечого життя вважається Устав преподобного Пахомія Великого (IV ст.). За ним, за часом створення, йдуть «Правила чернечі» св. Василя Великого (IV ст.), Устав прп. Іона Кассіана Римлянина (V ст.), Устав прп. Бенедикта Нурсійського (VI ст.) та ін. Візантійська традиція нараховує велику кількість таких уставів, які укладали ігумени, архієреї, які засновували монастирі. Найважливішими для розвитку гуртожитного монастиря вважаються устава: Єрусалимський VI ст. (прп. Сави Освяченого) та Студитський IX ст. (прп. Феодора Студита). На думку вчених, Єрусалимський устав був створений під впливом уставів преподобного Пахомія і св. Василя Великого. Студитський устав був запроваджений серед слов'ян преподобним Феодосієм Печерським у Києво-Печерській Лаврі. Він залишався у вжитку до XIV ст., після чого поступився Єрусалимському уставу⁶.

Спільним правилом для багатьох уставів чернечого життя є вимога попереднього випробування для всіх, хто бажає прийняти чернечий постриг перед наданням непорушних обітниць. Люди, які проходять попередні випробування, називаються послушниками. Вони живуть у монастирях, виконують різні послухи («послушання») при богослужбах та у монастирському господарстві. Якщо вони протягом тривалого терміну випробування виявляються спроможними прийняти чернецтво, то їх одягають в неповне вбрання інока, зі встановленими молитвами, й відтоді називають рясофорами, з правом носіння ряси і скуфії, щоб в очікуванні повного чернецтва вони ще більше стверджувалися на обраному шляху.

Прагнення порятунку душі поєднується у ченців із загальноцерковним завданням. Намагаючись молитвою та покаанням служити ближнім, частина чернецтва залишається в контакті з світом, виконуючи також справи милосердя, прислужуючи у закладах, які перебувають під церковною опікою – сиротинцях, домах для літніх та немічних, школах, лікарнях, й взагалі опікуючись хворими та особами, що потребують допомоги, тощо.

Кандидатами до чернецтва, на відміну, наприклад, від духовенства, можуть бути всі християни, які, згідно 43 правила Трульського собору, забажали «вступити до монастиря, прийняти чернечий постриг, навіть якщо би були викриті в будь-якому гріхопадінні»⁷.

Перед зверненням намісника до церковного керівництва про вступ до монастиря, у кандидата на постриг перевіряється досягнення повноліття, стан психічного розвитку; боргові, родинні та громадські обов'язки; перебування під судовим слідством у кримінальній справі. Також перевіряється наявність особистого вільного наміру прийняти постриг. Намісник випробовує кандидата на знання змісту чернечих обітниць та основ чернечого життя. У випадку будь-яких сумнівів, вагань чи неадекватної поведінки кандидата постриг відкладається.

Класичне чернецтво має два ступеня, які грецькою називаються мала схима й велика схима. Але практика Церков візантійського обряду визнає окремою категорією ченців також вже згаданих вище рясофорів, осіб, які лише готуються прийняти чернечий постриг»⁸. На це звертає увагу автор підручника зі Східного католицького церковного права В. Поспішил, говорячи про три ступеня чернечого статусу – рясофорат, малу схиму, ангельську схиму⁹.

Малу схиму ще називають мантийним чернецтвом – беручи постриг і обітници малої схими, людина повністю відмежується від мирського життя. Приймаючи постриг, чернець зазвичай дістає нове ім'я, ніби народжуючись заново, що підкреслює відмову від попереднього життя. Чернець приймає обітници: послуху (відмова від своєї особистої волі та підпорядкування Статуту й монастирській владі); безшлюбності та цнотливості у новому житті; безкорисливості (бідності та відмови від володіння особистою власністю). Також до обітниць ченця додається обов'язок безперервної молитви та постування.

Часто постриг в малу схиму здійснюється під час літургії, після якої монаха урочисто одягають в хітон, параман, пояс, рясу, мантию (вона також називається паллій), клобук, сандалі та дають в руку вервицю.

Велика схима – це найдосконаліше відречення від світу для поєднання з Христом. Чернець, який прийняв велику схиму, інакше – великий ангельський образ, називається схимонахом, або схимником. Постриг інока у велику схиму відбувається урочисто і довше, ніж у малу.

Великосхимник дає особливі обітници, при цьому йому знову змінюють ім'я. Великосхимники зазвичай живуть окремо від іншої братії і не відправляють ніякі послухи крім безперервної молитви.

Обітници великої схими по суті є повторенням обітниць малосхимника, але, слідом за повторенням, зобов'язують до ще суворішого їх дотримання. У давнину великосхимники давали додаткову обітницю – закритися в самотній печері як у труну й тим самим повністю померти для світу, залишившись з єдиним Богом¹⁰. Великосхимництво походить від прагнення здійснювати вищі чернечі подвиги, якими є самітницьке або пустельне життя.

Як вже було зазначено, особам усіх ступенів чернецтва після обряду постригу норми церковного права приписують, відповідно до виголошених обітниць, дотримуватись *послуху*, *цнотливості* та *безкорисливості*. Обітниця *цнотливості* означає заборону статевих зносин, перебування у шлюбі чи його укладання та ін. Обітниця *безкорисливості* передбачає заборону правилами (3-м та 4-м канонами Халкідонського собору) ченцям вступати у майнові відносини – своєю власністю особа має розпорядитись до вступу в чернецтво. А дотримання *послуху* передбачає обов'язкове виконання кожним, хто проживає в монастирі будь-якої роботи. Конкретний послух залежить від способу життя монастиря. У число послухів зазвичай входять: прибирання приміщень, служіння у вівтарі та храмі, спів та читання під час богослужіння та ін. Іноді послух відбувається поза стінами монастиря (наприклад, допомога у проведенні богослужінь у лікарні або в'язниці).

Крім основних обітниць чернечий спосіб життя виявляє себе у зреченні від світу (заборону спілкування з зовнішнім світом у справах, що не стосуються монастиря без погодження з його керівництвом), у покаянні, у посиленому пості та молитві, у тверезості та малослів'ї, у братолюбстві та любові до подорожуючих, у смиренні та лагідності, у прагненні морального вдосконалення»¹¹. Посилений піст передбачає виключення з раціону м'яса.

Межі участі ченця у підприємницькій діяльності, яка ведеться виключно в інтересах монастиря, також визначаються керівництвом цієї церковної установи. Церковні правила забороняють ченцям виконувати обряди та таїнства, й навіть бути хрещеними батьками. Тобто, обряд постригу не є обрядом висвячення (хіротонії) або таїнством посвячення у священний сан¹².

Зняття з себе даних Богу чернечих обітниць вважається й тяжким гріхом, й злочином. З ченцем, який прийняв рішення про полишення монастиря та чернецтва, намісник проводить бесіди, переконуючи його відмовитися від такого вчинку. У випадку безуспішності цих бесід намісник повідомляє про це єпархиального архієрея (священноархимандрита монастиря), який видає указ про відрахування вказаної особи з числа мешканців обителі та позбавлення його права носіння чернечого одягу, а також права називати себе ченцем та чернечим ім'ям.

Отже, чернецтво – це не тільки особлива спільнота вірних, яка має своє визначене місце у структурі християнської церкви. Це також частина населення України, яка й сьогодні, в третьому тисячолітті, за умов невинного занепаду духовності та засудження самопожертви заради нематеріальних цілей та любові до ближнього, живе за особливими правилами життя, має особливі права та обов'язки. І хоча динаміка зростання кількості ченців та черниць дещо уповільнилась за останні роки, на фоні європейських країн українська статистика виглядає вражаюче. Феномен чернецтва у сучасному українському суспільстві, соціальне підґрунтя цього явища та його правові основи варті подальшого спеціального дослідження.

¹ Бердников И. С. Краткий курс церковного права – Казань, 1888. – 468 с.; Суворов Н. С. Учебник церковного права. – М., 1912. – 531 с.; Павлов А. С. Курс церковного права – СПб., 2002. – 384 с.; Горчаков М. И. Церковное право. – СПб., 1909. – 338 с.; Бенешевич В. Н. Древнеславянская кормчая 14 титулов без толкований – СПб., 1907. – 840 с.; Цытин В. А. Церковное право. Курс лекций. – М.: Изд-во МФТИ, 1996. – 442 с.; Поспішил В. Д. Східне католицьке церковне право. – Л., 1997. – 616 с.; Джероза Л. Церковне право. – Л., 2001. – 336 с.; Каліст (Уер), єпископ Дюклійський Православний шлях / Пер. з англ. – К.: Дух і літера, 2003. – 164 с.

² Христианство. Словарь. – М., 1994. – С. 164, 290.

³ Цытин В. А., прот. Церковное право. Курс лекций. – М., 1994. – С. 135.

⁴ Джероза Л. Церковне право. – Л., 2001. – С. 172.

⁵ Кодекс Канонів Східних церков, проголошений Іваном Павлом II. – Л., 1995. – С. 41.

⁶ Монастырский устав – http://ru.wikipedia.org/wiki/Монастырский_устав

⁷ Правила Православной Церкви с толкованиями Никодима, епископа Далматинско-Истрийского. – М, 2001. – Т. I. – С. 529.

⁸ Вениамин, архиеп. Нижегород и Арзам. Новая Скрижаль. – М., 1992. – Т. 2. – С. 398.

⁹ Поспішил В. Д. Східне католицьке церковне право. – Л., 1997 – С. 215.

¹⁰ Хейзинга Й. Осень средневековья. – М., 1988. – С. 90–101.

¹¹ Внутрішній устав Спасо-Преображенського Угорницького чоловічого монастиря – <http://ugornyky-monastyr.if.ua/732/>

¹² Цытин В. А. Вказана праця. – С. 179–180.

Резюме

Волощенко-Вислобокова О. М. Особливості правового статусу ченців за нормами канонічного права.

Розглядаються особливості правового статусу чернецтва за нормами канонічного (церковного) права в умовах сучасності. Здійснено огляд правових вимог до особи, що бажає стати ченцем. Розглянуто стани чернечого життя. Розкрито зміст чернечих обітниць. Визначено умови виходу з монастиря.

Ключові слова: ченці, канонічне (церковне) право, монастирські устави, чернечі обітници, чернечі ступені.

Резюме

Волощенко-Вислобокова О. Н. Особенности правового статуса монашества по нормам канонического права.

Рассматриваются особенности правового статуса монашества в соответствии с нормами канонического (церковного) права в условиях современности. Осуществлен обзор правовых требований к лицу, желающему стать монахом. Рассмотрены состояния монашеской жизни. Раскрыто содержание монашеских обетов. Определены условия выхода из монастыря.

Ключевые слова: монахи, каноническое (церковное) право, монастырские устави, монашеские обеты, чины монахов.

Summary

Voloshchenko-Vislobokova O. Features of the legal status of the monks according to norms of canon(church) law.

The article deals with the peculiarities of the legal status of monasticism to the norms of canon law in the present. The review of the legal requirements for a person wishing to become a monk. This article describes the state of the monastic life. The content monastic vows disclosed in the article. The author identified ways out of the monastery.

Key words: monks, canon (church) law, monastic charters, monastic vows, ranks monks.

Отримано 2.04.2014